

Češka, Josef

Diferenciace otroků podle jejich kvalifikace

In: Češka, Josef. *Diferenciace otroků v Itálii v prvních dvou stoletích principátu*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1959, pp. 47-65

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119065>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

DIFERENCIACE OTROKŮ PODLE JEJICH
KVALIFIKACE

Základním článkem staré římské společnosti byla, jak je obecně známo, *familia* s otcem rodiny (*pater familias*) v čele. Avšak *familia*, třebaž ten termín překládáme často slovem rodina, neodpovídala naší rodině. Skládala se totiž jednak z členů svobodných (otec, matka, *liberi* = děti), jednak z členů nesvobodných či statků (*res familiaris*), tj. konkrétně z otroků.¹⁾ Veškerá moc nad rodinou v tomto širokém, římském slova smyslu spočívala v ruce otce rodiny, a všechno, co bylo v jeho moci, slulo *mancipium*.²⁾

Tuhá římská kázeň a neomezená moc „otce rodiny“ vůči svobodným členům rodiny během doby polevila, avšak *pater familias* zůstával dále neomezeným pánem své „familie“, neboť tohoto slova se za změněných poměrů začalo užívat a běžně se pak užívalo též pro označení jen nesvobodných členů rodiny, tedy pro označení otrocké čeledi. *Pater familias* znamená pak hospodář, pán čeledi, majitel otroků. Podobně i termín *mancipium* nabývá v klasické latině obvyklého významu otrok.

Otrok byl tedy členem čeledi (*familia*). Někdy těch členů bylo jen málo, ba leckdy to dokonce byl jen jediný otrok, někdy v ní byly stovky i tisíce otroků;³⁾ vždyť prý byl dům pro otroky *res publica quaedam et quasi civitas*.⁴⁾ Tam, kde bylo otroků málo, nebylo třeba žádné zvláštní organisace a odstupňování otroků, ale tam, kde byla *familia* početná, bylo takové rozrůznění nutné. Ve velkých otrokářských domech nebyli totiž otroci jednodlitou masou, nebyli to lidé vykonávající stejnou práci, ani neměli všichni stejné postavení a životní podmínky.

Zkoumání této otázky, tj. jaká zaměstnání a jaké práce otroci vykonávali, má již svou historii, neboť se již v XVII. století těšilo značné pozornosti,⁵⁾ a od té doby byl často sestavován a rozšiřován seznam různých funkcí, které otroci plnili.⁶⁾ Avšak otroci se nedělili jen podle svého zaměstnání. Diferenciace tu byla složitější a byla podmíněna mnoha činiteli; a právě toho se bude týkat můj výklad v této kapitole.

V době republikánské byly hlavním zdrojem otroků války a vedle nich, zvláště mezi léty 120—67 př. n. l., také pirátství; ale po novém uspořádání

¹⁾ Někdy měl termín *familia* ještě širší význam, označoval totiž veškerý majetek (srov. Dig. L 16, 195).

²⁾ Srov. J. Král, Státní zřízení římské, str. 29.

³⁾ Propuštěnec C. Caecilius Isidorus zanechal po své smrti r. 8 př. n. l., ačkoli utrpěl za občanské války mnoho ztrát, 4116 otroků (Plin. Nat. hist. XXXIII 135).

⁴⁾ Plin. Epist. VIII 16, 2; srov. též Seneca, Epist. ad Luc. 47, 14.

⁵⁾ Titus Popma Phrysius, De operis servorum liber, Amstelodami 1672; Laurentius Pignorius Patavinus, De servis et eorum apud veteres ministeriis commentarius, Amstelodami 1674.

⁶⁾ Srov. zejména H. Wallon, Hist. de l'esclavage, II, str. 104 nn.; J. Marquardt, Das Privatleben der Römer, str. 137 nn.

římské říše vítězným Augustem, jehož *pax Romana* vystřídala dlouhé období válek, vnitřních zmatků a politických převratů, to obě z valné části ustalo. V prvních dvou desetiletích po aktijské bitvě bylo arci ještě prodáno velké množství válečných zajatců,⁷⁾ ale jinak máme z období principátu poměrně málo konkrétních údajů o počtu nových otroků *ex captivis*. K údajům celkem výjimečným náleží zpráva o celkovém počtu Židů prodaných do otroctví po válce r. 66—73; bylo tehdy zotročeno 97 000 Židů.⁸⁾ Podle zprávy byzantského spisovatele Lyda ukořistil Traianus po svém vítězství nad Dekebalem přes 500 000 zajatých dáckých bojovníků.⁹⁾ Lydos se sice dovolává svědectví účastníka Traianovy výpravy Kritona, ale přesto jsou oprávněně pochybnosti o tom, zda lze to číslo brát vážně.¹⁰⁾ Jinak je nepochybné, že měly římské legie za častých válek na hranicích říše a při potlačování četných vzpour stále dosti příležitosti zotročovat zajatce; jistě se tak dalo, ale nedostává se nám pramenů.

V době císařské ustávalo i násilné odvlékání svobodných lidí do otroctví. Piráti utrpěli porážku již od Cn. Pompeia r. 67 př. n. l., ale teprve po porážce Sexta Pompeia r. 36 př. n. l., jehož činnost označují římské prameny téměř obecně za námořní lupičství, a po potlačení obnovené pirátské činnosti Illyrů se uvolnila námořní doprava a obchod na velké části Středozevního moře. Bezpečnost pak byla udržována zřízením stálého válečného loďstva, a to téměř zcela vymýtilo námořní pirátství i s možností získávat otroky touto cestou. Avšak ani tak ještě zotročování svobodných lidí zcela neustalo. Suetonius píše, že byl Augustus nucen provést kontrolu ergastulí, protože v nich byli nezřídka drženi i lidé unesení v samé Itálii; byli to pocestní, svobodní lidé i otroci, kteří byli přepadeni ozbrojenými tlupami a zavléčeni do ergastulí velkostatkářů.¹¹⁾ Augustus se nespokojil jen kontrolou, nýbrž rozhodl se zabránit dalším takovým zločinným akcím. Dosáhl toho tak, že dal rozestavit na příhodných místech vojenské hlídky,¹²⁾ a poté únosy lidí vůči hledě poklesly, a to i v provinciích.

V novodobé literatuře převládá názor, že za principátu, a to již v prvním jeho století, vzrostl počet otroků získaných mírovou cestou. Prameny to vskutku potvrzují, ačkoli není možno tuto změnu ani přibližně statisticky vyjádřit. Avšak obchod s otroky nikterak neochabl. Upadl ovšem státní prodej otroků, poněvadž nebylo dosti zajatců; ostatně je také možné, že na počátku principátu poklesla poptávka po laciných otrocích, neboť ti byli již více než sto let pro Itálii stálým nebezpečím.¹³⁾ Avšak *mangones* (obchodníci s otroky) dováželi pořád ze všech krajů římské říše i ze zemí mimo ni ležících do Itálie otroky všech národností a všeho druhu. Pramenných zpráv, týkajících se

⁷⁾ Stručný přehled údajů má W. L. Westermann, PWRE, suppl. VI, sl. 994 nn.

⁸⁾ Ioseph. Flav. Bell. Iud. VI 420.

⁹⁾ Lydos de magistratibus populi Romani II 28.

¹⁰⁾ J. Carcopino (Points de vue sur l'impérialisme romain, Paris 1934, kap. II. — cituji jen podle jeho knihy La vie quotidienne à Rome, str. 82) soudí, patrně hyperkriticky, že je nutno redukovat to číslo až na 50 000. — Srov. též B. Mendl v Dějinách lidstva, II, str. 657.

¹¹⁾ Sueton. Aug. 32 a Tib. 8.

¹²⁾ Sueton. Aug. 32.

¹³⁾ O nebezpečí, které hrozilo Itálii od „agrestis per longinquos saltus et ferocia servitia“ za vlády Tiberiovy, se zmiňuje Tacitus, Ann. IV 27. Tehdy bylo podle jeho slov znepokojeno i hlavní město „ob multitudinen familiarum, quae gliscibat inmensum, minore in dies plebe ingenua“ (tamtéž).

prodeje otroků v Itálii, máme jen málo, zato se však literární texty i nápisy stále více zmiňují o otrocích, kteří se již jako otroci rodili. Z toho vyplývá, že se k doplňování potřebných otroků začalo využívat ve větší míře zdrojů místních. Mimoto bylo ve všech oblastech římské říše dosti rozšířeno odkládání dětí.¹⁴⁾ Plně to potvrzují jen egyptské papyry, ale můžeme předpokládat, že tomu v Itálii nebylo jinak. Zvyk odkládat děti trval totiž po celý klasický starověk, a zejména v dobách, kdy docházelo k hospodářským nesnázím, byly děti odkládány v hojném počtu. Ten, kdo se odloženého dítěte ujal a vychoval je, získal tak otroka. Jistě to byl leckdy vhodný zdroj k získání laciného otroka, zvláště pro člověka méně majetného. Lidem zámožným se mohly rodit děti-otroci přímo v domě, a za doby císařské se to vsuklo dále ve větším měřítku než za římské republiky. Máme zprávy o tom, že páni toto přirozené rozmnožování otrocké čeledi podporovali;¹⁵⁾ lze tedy soudit, že se za císařství přesouval postupně poměr koupených otroků (*empticii*) k otrokům narozeným v domě (*vernae*) ve prospěch těchto. *Vernae* byli také obvykle více ceněni než *empticii* a zpravidla se s nimi lépe zacházelo, protože se v nich spatřovali skuteční členové římské „familie“. Filosof Seneca výslovně napomínal Římany, aby jednali lidsky i se zajatci a otroky koupenými;¹⁶⁾ lidské zacházení s otroky narozenými v domě tedy předpokládal.

Není pochyb o tom, že je diferenciace otroků přímo závislá na počtu otroků. Římané měli, jak o tom byli sami přesvědčeni, otroky arci od nejstarších dob, ale v malém počtu. Zemědělec, který vzdělával pole sám se svými dětmi, potřeboval při malém rozsahu starořímských hospodářských usedlostí na poli jen malé pomoci a ještě menší pomoci potřeboval pro obsluhu; často mu postačil jen jeden otrok nebo otrok s otrokyní.¹⁷⁾ Malý počet otroků dosvědčuje i to, že byli otroci ve starých dobách, jak se zdá, označováni jen jmény svých pánů, např. Lucipor, Marcipor¹⁸⁾ nebo Marpor,¹⁹⁾ Quintipor, Gaipor,²⁰⁾ Olipor,²¹⁾ Naepor,²²⁾ Publipor,²³⁾ tj. *Luci puer*, *Marci puer* atd. Plinius Starší píše, že se tento usus vztahuje na dobu, kdy měli Římané průměrně jen jednoho otroka.²⁴⁾ Ten otrok byl prý pánem oslovován pouhým *puer* — to se

¹⁴⁾ Srov. L. Mitteis, *Reichsrecht und Volksrecht*, str. 361.

¹⁵⁾ Colum I 8, 19 *Feminis quoque fecundioribus, quarum in subole certus numerus honorari debet, otium nonnumquam et libertatem dedimus, cum plures natos educassent. Nam cui tres erant filii, vacatio, cui plures, libertas quoque contingebat. Haec et iustitia et cura patris familias multum confert augendo patrimonio.* — Petronius, *Sat.* 53, píše, že prý se Trimalchionovi narodilo za jediný den na jednom jeho statku v Cumách 30 chlapců a 40 děvčat. Je to sice komická nadsázka, ale zároveň i důkaz toho, že byli v té době *vernae* velmi početní. Podle odhadu novodobých badatelů představovali za republiky *vernae* třetinu všech otroků, kdežto za principátu dvě třetiny (srov. N. A. Maškin, *Istorija drevnego Rima*, str. 498, čes. překl., 2. vyd., str. 491).

¹⁶⁾ Seneca de clem. I 18, 1 *Servis imperare moderate laus est. Et in mancipio cogitandum est, non quantum illud impune possit pati, sed quantum tibi permittat aequi bonique natura, quae parcere etiam captivis et pretio paratis iubet.*

¹⁷⁾ Iuvenal. XIV 166 nn.

¹⁸⁾ Plin. Nat. hist. XXXIII 26 *aliter apud antiquos singuli Marcipores Luciporesve...*

¹⁹⁾ CIL I 1076 = VI 6907.

²⁰⁾ Festus s. v. Quintipor, p. 306 L.: *Quintipor servile nomen frequens apud antiquos erat, a praenomine domini ductum, ut Marcipor, Gaipor.*

²¹⁾ CIL I 1034 A. Caecilius A. I. Olipor; I 1386 C. Socconius C. I. Olipor.

²²⁾ CIL I 1539e.

²³⁾ Quintilian. Inst. I 4, 26 *In servis iam intercidit illud genus, quod ducebatur a domino, unde Marcipores Publiporesque.*

²⁴⁾ Plin. Nat. hist. XXXIII 26.

někdy dalo i v době pozdější —,²⁵⁾ kdežto cizí lidé ho jmenovali po jeho pánovi. Ono nejstarší pojmenování otroků se nicméně udrželo, třebaš ojedinele, po celou dobu republiky. Sallustius se zmiňuje ve svém výkladu o válce s otroky, z něhož se arci dochovaly jen nepatrné zlomky, o otroku jménem Publipor,²⁶⁾ a mezi Varronovými satirami měla jedna nadpis Marcipor.²⁷⁾ Také propuštěnci, ačkoli přijímali *praenomen* a *nomen* svého patrona, tj. bývalého pána, přece si ponechávali jako *cognomen* své dřívější jméno, jímž dávali najevo svůj starý poměr k pánu, jako např. *Aulus Caecilius Auli libertus Olipor*.²⁸⁾ Když pak bylo při velké množení počtu otroků nutno dávat jim vlastní jména,²⁹⁾ vešel postupně na místo důvěrného výrazu *puer* právní výraz *servus*.³⁰⁾

Někteří antičtí autoři I. století n. l. se domnívali, že mezi pány a nečetnými otroky byl kdysi vesměs lidský poměr a přátelské vztahy. „Tenkrát (tj. v V. stol. př. n. l.) se ještě zacházelo s otroky velmi slušně a pánové se k nim chovali se značnou mírností a důvěrností, protože sami příkládali ruku k dílu a sdíleli způsob jejich života,“ píše Plutarchos.³¹⁾ Téhož mínění byl i Plinius Starší, u něhož čteme, že „u starých měli jednotliví Marciporové nebo Luciporové, náležící ke kmeni svých pánů, s pány společně veškeré živobyti, a členům rodiny nebylo doma třeba žádné ostražitosti.“³²⁾ Ovšem tím Plinius nepřímou říká, že v jeho době té ostražitosti třeba bylo, a ti Římané, kteří měli množství otroků, byli proto také přesvědčeni, že jejich předkům byla vždy podezřelá povaha otroků.³³⁾ Na tyto bohaté Římany málo působila moralistická slova filosofa, jako byl Seneca. „Nevidíte ani to,“ táže se tento filosof patheticky, „jak naši předkové zbavili pány veškeré nenávisti a otroky veškeré potupy? Pána nazvali otcem rodiny (*pater familias*), otroky — což trvá ještě v mímecích — členy rodiny (*familiares*).“³⁴⁾

Velikost starořímské „familie“ podmiňovalo ve staré době obdělávané pole, jediný to slušný zdroj výdělků starých Římanů.³⁵⁾ Teprve když začali Římané opouštět starý způsob života a začali žít střídavě v městě a na statku, nebo také jen v městě,³⁶⁾ přičemž prý zejména zhýčkané Římanky pokládaly za

²⁵⁾ Oslovení „puer“ je časté zejména u Horatia: Carm. I 38, 1; II 11, 18; III 14, 17; III 19, 10; Sat. I 10, 92; Epist. I 7, 52.

²⁶⁾ Sallust. Hist. III, fr. 99 (Maurenbrecher).

²⁷⁾ Někteří klasičtí filologové soudí, že se pod titulem Marcipor nemíní Marcův otrok, nýbrž člověk, se kterým jedná Marcus jako s dítětem (M. Schanz, Gesch. d. röm. Litteratur, 3r, str. 426).

²⁸⁾ CIL I 1034.

²⁹⁾ Varro de lingua Lat. VIII 21 Sic tres cum emerunt Ephesi singulos servos, nonnumquam alius declinat nomen ab eo qui vendit, Artemidorus, atque Artemam appellat, alius a regione quod ibi erit, ab Ionia, Iona, alius quod Ephesi, Ephesium; sic alius ab aliqua re, ut visum est.

³⁰⁾ Srov. J. Marquardt, Das Privatleben der Römer, str. 19 nn.

³¹⁾ Plutarch. Coriolan. 24; citát je z překladu F. Stiebitze, Čtyři životopisy, str. 64.

³²⁾ Plin. Nat. his. XXXIII 26 aliter apud antiquos singuli Marcipores Luciporesve minorum gentiles omnem victum in promiscuo habebant, nec ulla domi a domesticis custodia opus erat.

³³⁾ Tacit. Ann. XIV 44.

³⁴⁾ Seneca, Epist. ad Luc. 47, 14.

³⁵⁾ Cato, praef.; Varro, r. r. II, praef. 1 n.; Colum. I, praef. 10; Cicero de off. I 151 omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agri cultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine, nihil libero dignius.

³⁶⁾ Colum. I, praef. 13—20; srov. též Valer. Maxim. VII 5, 2.

špinavou věc dlít třeba jen několik dní na venkovském statku,³⁷⁾ došlo k největšímu rozrůznění otroků.

Změna hospodářských poměrů měla totiž hlavní vliv na pracovní a životní podmínky otroků. Kdežto dříve byl — a na malých usedlostech patrně stále zůstával — otrok pomocníkem svého pána, stával se na velkostaticích de facto otrokem jiného otroka, otrokem otroka-šafáře (*vilicus*), jemuž byl podřízen. Proto bylo touhou mnoha otroků opustit venkovskou čeleď (*familia rustica*) a následovat pána do města. Ovšem čeleď městská (*familia urbana*) nebyla vždy v městě; toho názvu se totiž užívalo převážně jen pro označení pánova služebnictva, ať bylo kdekoli.³⁸⁾ Přesto se však stával pobyt na venkově pro otroka z čeledi městské namnoze místem vyhnanství. Byla to pro městského otroka stálá hrozba. Římsští autoři, prosaikové i básníci, činí na to množství nářeků.

Životní podmínky městské čeledi byly a jsou pokládány za mnohem lepší než životní podmínky otroků, kteří pracovali na poli, a jistě právem. Máme doklady i o tom, že se otroků z čeledi městské užívalo při některých pracích jako dohlížitelů na otroky náležící k čeledi venkovské,³⁹⁾ a dokonce i *vilicus* záviděl nejednou pánovým sluhům jejich život.⁴⁰⁾ Avšak i mezi městským personálem měli někteří otroci postavení ubohé. Známé je např. to, že „vrátný“ (*ianitor*, *ostiarius*) býval ke dveřím přikován.⁴¹⁾ Také vlastní služebnictvo, mělo-li nevládného pána nebo paní, velmi často trpělo jejich krutostí a rozmarností. O tom je v pramenech zpráv mnoho, zejména u satiriků. Ovšem kromě služebnictva patřili do čeledi městské i řemeslníci, kteří pracovali — pokud nešlo o řemeslnické dílny — výlučně nebo převážně pro domácí potřebu. Jejich životní podmínky byly různé podle jejich kvalifikace i pracovního zařazení. Také mezi venkovskými otroky bylo třeba nejednoho vyučeného řemeslníka, a takový otrok byl zase zařazen do čeledi venkovské.

Avšak dělit otroky jen na dva druhy, *familia rustica* a *familia urbana*, bylo by příliš jednostranné, a celá otázka by se tím velmi zplošťovala, neboť i *familia rustica* i *familia urbana* byly vnitřně diferencovány. V obou čeledích byli otroci, kteří nebyli vyučeni žádnému řemeslu, a vedle nich byli rovněž v obou čeledích otroci vyučeni nějakému řemeslu nebo umění, a je přirozené, že byla po těchto kvalifikovaných otrocích leckdy velká poptávka. Již Cato Starší zakládal některé své podnikavé otroky penězi; ti za ně kupovali chlapce, na útraty Catonovy je pak vycvičili a vychovali a za rok je zase, ovšem mnohem dráž, prodávali. Mnohé z nich, pravděpodobně ty nejnadanější, podržel u sebe sám Cato a dával si za ně platit nejvyšší sumu, která mu byla nabí-

37) Colum. XII, praef. nihil mirum est easdem ruris et instrumentorum agrestium cura gravari sordidissimumque negotium ducere paucorum dierum tempus in villa morari.

38) Dig. XXXII 99, praef. Servis urbanis legatis quidem urbana mancipia non loco, sed opere separant, ut, licet in praediis rusticis sint, tamen si opus rusticum non faciant, urbani videntur. Dicendum autem est, quod urbani intellegendi sunt, quos pater familias inter urbanos adnumerare solitus sit: quod maxime ex libellis familiae, item cibaribus deprehendi poterit. — Srov. Dig. L 16, 166 Urbana familia et rustica non loco, sed genere distinguitur.

39) Plin. Epist IX 20, si colligere est, nonnumquam decerpere uvam, torculum invisere, degustare de lacu mustum, obrepere urbanis, qui nunc rusticis praesunt meque notariis et lectoribus reliquerunt.

40) Srov. Horat. Epist I 14, 14 n. Tu mediastinus tacita prece rura petebas, | nunc urbem et ludos et balnea vilicus optas.

41) Ovid. Amor. I 6; Sueton. de rhet. 3.

zena.⁴²⁾ Přitom nebyl Cato jediný, kdo v Římě rozmnožoval tímto způsobem svůj majetek; spíše se zdá, že tak činilo více podnikavých Římanů.⁴³⁾

Kvalifikovaní otroci byli v Římě velmi ceněni, neboť jejich práce přinášela jejich pánům největší příjmy. Užíval jich důsledně např. Ciceronův přítel T. Pomponius Atticus, jež L. Brentano označuje za typického římského plutokrata a velkopodnikatele.⁴⁴⁾ Cornelius Nepos o něm píše: „Otroků užíval, máme-li soudit podle zevnějšku, s těžší prostředních, máme-li soudit podle prospěšnosti, nejlepších. Vždyť byli mezi nimi chlapani velmi vzdělaní, nejlepší předčitatelé a velmi četní opisovači, takže tu nebyl ani jeden sluha (*pedisequus*), který by nedovedl dělat obě ty věci. Rovněž ostatní řemeslníci, kterých vyžaduje úpravná domácnost, byli zvláště dobří. A ti byli vesměs narození a vzdělání v jeho domě.“⁴⁵⁾

Být majitelem zručných, vyučených a vzdělaných otroků znamenalo ve starověkém Římě mnoho. Plutarchos píše, že měli z celého Crassova bohatství největší cenu jeho otroci, a to jak pro svůj počet, tak pro svou kvalitu.⁴⁶⁾ A tak se asi došlo k dalšímu rozlišování otroků. „Otrok,“ píše právník Venuleius, „může být nazván jak *veterator*, tak *novicius*. Caelius praví, že *veterator* má být posuzován nikoli podle délky otroctví, nýbrž podle druhu a okolností (*genere et causa*), neboť komukoli, koupenému při prodeji noviciů, byl svěřen dozor nad nějakou službou, ten je hned veteratorem vzhledem k povinnostem; *novicius* pak prý se chápe nikoli podle nováčkovství ducha, ale podle postavení v otrockém stavu. A nesejde na tom, zná-li latinsky nebo nikoli, neboť proto prý je *veterator*, byl-li vzdělán v zaměstnání důstojném svobodného člověka.“⁴⁷⁾

Ze slov právníka Caelia Sabina, jenž žil v I. stol. n. l., tedy vyplývá, že mohl otrok zůstat v otroctví jako „nováček“ někdy dlouho, snad i do smrti. Podle toho by záleželo kromě spolehlivosti jen na tom, zda byl otrok vyučen nějakému řemeslu nebo nějak vzdělán.⁴⁸⁾ V praxi se však dělili otroci na *servi soluti* a na *servi vinciti*.⁴⁹⁾ Toto dělení označuje přímo životní a pracovní podmínky otroků; první pracovali volně, druhí v poutech. A tu je nutno hned konstatovat, že právě toto dělení je v posledním období římské republiky a v prvním století principátu zcela obvyklé.

Instituce spoutaných otroků je z hlediska lidského povážlivá a zdá se, že ji sami Římané, kteří si bez otroků nedovedli svůj život ani představit, pociťovali jako skvrnu na svém politickém zřízení.⁵⁰⁾ Bylo to nejbrutálnější zotro-

⁴²⁾ Plutarch. Cato Maior 21.

⁴³⁾ Srov. Dig. XVII 1, 26, 8.

⁴⁴⁾ L. Brentano, Das Wirtschaftsleben der antiken Welt, str. 114 nn.

⁴⁵⁾ Nepos, Atticus 13.

⁴⁶⁾ Plutarch. Crassus 2.

⁴⁷⁾ Dig. XXI 1, 65, 2.

⁴⁸⁾ Nejčastěji se ovšem užívalo termínu *novicius* jen k označení skutečných nováčků. Srov. Plaut Capt. 718 n. Recens captum hominem, nuperum et novicium | te perdocere; Varro de lingua Lat. VIII 6 etiam novicii servi empti in magna familia cito omnium conservator nomina recto casu accepto in reliquos obliquos declinant; [Quintilian.] Declam. 376 (Ritter, p. 417) novitiis etiam servulis ignoscitur.

⁴⁹⁾ Colum. I 7, 1 atque hi vel coloni vel servi sunt, soluti aut vinciti.

⁵⁰⁾ Srov. Seneca de benef. VII 10, 5 O miserum, si quem delectat patrimonium sui liber magnus et vasta spatia terrarum colenda per vinctos; Seneca, Dial. V de ira III 15, 3 non consolabimur tam triste ergastulum; Plin. Nat. hist. XVIII 21 at nunc eadem illa vinciti pedes, damnatae manus inscriptique vultus exercent, non tam surda tellure, quae parens appellatur colique dicitur et ipso honore his assumpto, ut non invita ea et indignante credatur id fieri; srov. též Seneca Rh. Controv. II 1, 26.

čení člověka; snad se pout užívalo již ve starých dobách proti dlužníkům,⁵¹⁾ ale v historické době byli do „robotáren“ (*ergastulum*) posíláni velmi často otroci z trestu.⁵²⁾ Tito otroci pracovali zpravidla v poutech; přitom však nelze souhlasit s názorem, že by snad pracovali v poutech jen otroci z trestu,⁵³⁾ neboť pak bychom musili připustit, že bylo těchto trestaných otroků v Itálii na vrcholu otrokářského řádu více než otroků netrestaných. Z pramenů se totiž dovidáme, že byla v I. stol. n. l. obdělávána italská orná půda spoutanými lidmi,⁵⁴⁾ a zejména v Etrurii prý jich bylo nesmírné množství.⁵⁵⁾ Avšak *ergastula* a otroky pracující v poutech si přímo vynutil vývoj italského zemědělství.

Od dob, kdy začaly v Itálii vyrůstat na úkor drobných usedlostí velkostatky, stávalo se jho otroků stále těžším. Jejich množství stále vzrůstalo, takže v krajích, které byly kdysi hustě zalidněny svobodným obyvatelstvem, bylo prý vidět v době přelomu našeho letopočtu většinou jen otroky,⁵⁶⁾ místy takřka jen otroky spoutané.⁵⁷⁾ Jednotliví Římané měli otroků tolik, že je ani neznali,⁵⁸⁾ ba někdy prý dokonce ani sami otroci neznali svého pána.⁵⁹⁾ Ostatně Římané prý nevěřili, jak pravil podle Tacita senátor C. Cassius, ani otrokům, kteří se s nimi rodili pod touž střechou a hned od malička vnímali lásku k pánům; avšak od té doby, co počali mít Římané ve své čeledi „pronárod“, mající různé zvyky, cizí nebo také žádné náboženské obřady, takovou „sběh“ prý nelze udržet na uzdě jinak než strachem.⁶⁰⁾ Strach je ovšem zbraň dvou- sečná a pro třídu, která utiskuje třídu druhou, by sám o sobě bez násilí ne-

⁵¹⁾ Liv. II 23, zejména § 6.

⁵²⁾ Plaut. *Menaech.* 974 nn. Verbera, compedes, | molae, magna | lassitudo, fames, frigus durum. | Haec pretia sunt ignaviae. Iuvenal VIII 179 n. Quid facias talem sortitus, Pontice, servum? | Nempe in Lucanos aut Tusca ergastula mittas; Seneca, Dial V de ira III 32, 1 magnam rem sine dubio fecerimus, si servolum infelicem in ergastulum miserimus; ibid. 32, 2 vinculis, carcere, fame vindicamur rem castigandam flagris levioribus; aj. — Viz též Colum. I 8, 16 Nam illa solemnia sunt omnibus circumspectis, ut ergastuli mancipia recognoscam, ut explore, an diligenter vincti sint, an ipsae sedes custodiae satis tutae munitaeque sint, num quem vilicus aut adligaverit quempiam domino nesciente aut revinxerit; nam utrumque maxime servare debet, ut et quem pater familiae tali poena multaverit, vilicus nisi eiusdem permissu compedibus non eximat et quem ipse sua sponte vinxerit, ante quam sciat dominus, non resolvat. Srov. též XI 1, 22.

⁵³⁾ Např. W. L. Westermann, PWRE, suppl. VI, sl. 979. Naopak H. Dessau, Geach. d. röm. Kaiserzeit, II. Bd., 2. Abt., str. 415, zdůrazňuje, že spoutání otroků nikterak nebylo jen trestem.

⁵⁴⁾ Lucan. VII 402 n. Urbs nos una capit, vincto fossore coluntur | Hesperiae segetes.

⁵⁵⁾ Martial. IX 22, 4 et sonet innumera compede Tuscus ager; srov. též Seneca R. h., Controv. II 1, 26 sonantia laxi ruris ergastula.

⁵⁶⁾ Liv. VI 12, 5 innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, quae nunc vix seminario exiguo militum relicto servitia Romana ab solitudine vindicant.

⁵⁷⁾ Seneca R. h., Controv. V 5 arata quondam populis rura singulorum ergastulorum sunt.

⁵⁸⁾ Plin. Nat. hist. XXXIII 26 Hoc profecere mancipiorum legiones in domo turba externa ac iam servorum quoque causa nomenclator adhibendus; Seneca, Dial. VII de vita beata 17, 2 turpiter aut tam negligens es, ut non noveris pauculos servos, aut tam luxuriosus, ut plures habeas, quam quorum notitiae memoria sufficiat; Seneca R. h., Controv. II 1, 26 ignoti servorum domino greges. Srov. též Lucan. I 70 longa sub ignotis extendere rura colonis.

⁵⁹⁾ Petron. 37, 9 familia vero, babae babae, non mehercule puto decumam partem esse quae dominum suum noverit.

⁶⁰⁾ Tacit. Ann. XIV 44 Suspecta maioribus nostris fuerunt ingenia servorum, etiam cum in agris aut domibus isdem nascerentur caritatemque dominorum statim acciperent. Postquam vero nationes in familiis habemus, quibus diversi ritus, externa sacra aut nulla sunt, conluviem istam non nisi metu coercueris. — Srov. Ciceron pro Tull. 9 apud

stačil. A protože se stával dohled na četné a nespolehlivé otroky nesnadným, sáhli Římané k poutům. Tak vznikla zvláštní skupina nespolehlivých otroků, jimž byly ukládány nejtěžší práce. Plautus nazývá tuto skupinu výstižně *genus ferratile*.⁶¹⁾ Otroci zvaní *vincti*⁶²⁾ nebo *compediti*⁶³⁾ pracovali i odpovírali v poutech.⁶⁴⁾ Svěřovány jim bývaly zpravidla jen hrubé pracovní nástroje, na poli asi jen nářadí na kopání (*ligones, bidentes*). V pramenech bývá totiž velmi často označován spoutaný otrok, pracující na vinici, jako *fossor*.⁶⁵⁾

Servi vincti pracovali nejčastěji hromadně, přísný dozor a tresty jim zne-možňovaly jakýkoli volný pohyb. Jednalo-li se s nimi bezohledně, byli arci pro své pány a dozorce stálým nebezpečím,⁶⁶⁾ ale jinak mohli škodit svému majiteli obvykle jen tak, že si všelijak ulehčovali práci a že mohli zacházet, pokud byl jejich dozorce méně bdělý, nešetřně s pracovními nástroji.⁶⁷⁾ Podmínky, ve kterých *servi vincti* žili, byly nanejvýš žalostné. I jejich ubytování v ergastulu bylo více než špatné,⁶⁸⁾ a také stravu nedostávali valnou, i když jí bylo leckdy kvantitativně dosti.⁶⁹⁾ Někteří otroci, pracující v poutech a na noc zavíraní do věžeňských komůrek, přísně strážných,⁷⁰⁾ se prý se svým stavem dovedli smířit,⁷¹⁾ ale přesto se vcelku jevíli jako lidé zoufalí (*despe-*

maiores nostros, cum et res et cupiditates minores essent et familiae non magne magno metu continerentur.

⁶¹⁾ Plaut. Mostell. 19 augebis ruri numerum, genus ferratile.

⁶²⁾ Označuje je tak několikrát Columella (hlavně v I. knize, kap. 6 a 7); že jde o terminus technicus, lze soudit ze slov Apuleiových, Apol. 47, 6: *Quindecim liberi homines populus est, totidem servi familia, totidem vincti ergastulum.* — Viz též můj článek v LF, IV (LXXIX), 1956, str. 24 nn.

⁶³⁾ Cato 56 n.; Petron. 39, 9; Seneca, Dial. IX de tranq. animi 10, 1; Plaut. Menaech. 85.

⁶⁴⁾ Plin. Nat. hist. XVIII 21 at nunc eadem illa vincti pedes, damnatae manus inscriptique vultus exercent; Ovid. Trist. IV 1, 5 n. Hoc est, cur cantat vincetus quoque compede fossor, | indocili numero cum grave mollit opus; srov. též Tibull. I 7, 41 n.; II 6, 25 n.; Iuvenal. XI 80; Seneca, Dial. IX de tranq. animi 10, 1. — Antická kamej, na níž je vyobrazen spoutaný Eros, opírající se znaveně o těžkou motyku (viz A. Furtwängler, Die antiken Gemmen, tab. LVII, obr. 9), umožňuje nám představit si, jak pracoval spoutaný otrok.

⁶⁵⁾ Ovid. ex Ponto I 6, 31; Trist. IV 1, 5; Lucan. VII 402. — Srov. Cato 56; Colum. I 9, 4, aj.

⁶⁶⁾ Colum. I 8, 17 et rursus saevitia atque avaritia laesi (sc. servi vincti) magis timendi sunt.

⁶⁷⁾ Srov. můj článek ve SPFFBU, E 1, 1956, str. 136—144, v němž jsem upozornil na to, že je nesprávné příliš generalisovat Marxova slova (Kapitál, I, str. 215 n., pozn. 17) týkající se ničení pracovních nástrojů antickými otroky. Rok poté vyšla kniha německé badatelky E. Ch. Welskopfové, Die Produktionsverhältnisse im alten Orient und in der griechisch-römischen Antike, která je cenným obohacením marxistické literatury. V ní na str. 194 n. čteme k uvedenému Marxovu místu komentář, který se v podstatě shoduje s mým stanoviskem: *Aber wir müssen als Historiker hinzufügen, daß eine solche Sabotage in der gleichen Weise nur dann und dort stattfindet, wo die gleichen Vorbedingungen tatsächlich gegeben sind: nämlich harte Arbeit in Massen, keine Aussicht auf Qualifizierung oder Freilassung, schlechte Versorgung, rigorose Ausbeutung. Die Bemerkung von Marx kann auch in Beziehung auf den Klassenkampf nicht un-kritisch auf die ganze Epoche der Sklaverei ausgedehnt werden, vielmehr ist die historische Entwicklung und Verschärfung des Klassenkampfes auf Grund der ökonomischen Entwicklung sorgfältig zu verfolgen.*

⁶⁸⁾ Srov. Colum. I 6, 3.

⁶⁹⁾ Viz str. 71.

⁷⁰⁾ Srov. Colum. I 8, 16.

⁷¹⁾ Seneca, Dial. IX de tranq. animi 10, 1 cogita compeditos primo aegre ferre onera et impedimenta crurum: deinde, ubi indignari illa sed pati proposuerunt, necessitas fortiter ferre docet, consuetudo facile.

rantes).⁷²⁾ Ostatně to není divu, když byly jejich životní a pracovní podmínky např. takové, jak je u ručních mlýnů popisuje Apuleius.⁷³⁾

Dotkl jsem se již otázky, jak se otroci do ergastulí dostávali, a projevil jsem také svůj nesouhlas s názorem, že by tam byli posíláni jen otroci za trest. Lze sice předpokládat, že byli pouty potrestáni někteří otroci jen na kratší dobu,⁷⁴⁾ ale většina jich byla na vrcholu otrokářského řádu v Itálii v ergastulích dlouhá léta, patrně až do své smrti.⁷⁵⁾ Je velmi pravděpodobné, že bývala do ergastulí posílána valná část zajatců;⁷⁶⁾ v neklidných dobách tam ostatně byli zavlékáni i svobodní lidé.⁷⁷⁾ Proto se odvažují tvrdit, že byla čas od času dokonce po laciných otrocích do ergastulí značná poptávka. Dlouholeté války a pirátské dodávky ji stačily po léta uspokojovat, ale jakmile velké války ustaly, hned se jeví podřadných otroků na trhu leckdy i nedostatek. Vyplývá to např. z jednoho dopisu Plinia Mladšího.⁷⁸⁾ Mezníkem, kdy se počet spoutaných otroků ztlačil a s konečnou platností zmenšuje, je asi zhruba konec I. stol. n. l. Souvisí to s rozvojem svobodného pachtýřství, raného kolonátu. I můžeme snad již pro II. stol. n. l. připustit, že v ergastulích pracovali otroci vskutku většinou jen z trestu. *Ergastula* tehdy ještě nezmizela, ale zřejmě jich ubylo.⁷⁹⁾

Plinius Mladší rozděluje otroky v dopisu, o kterém byla už řeč, na *frugi* a *vinci*.⁸⁰⁾ Je to dělení v podstatě stejné jako u Columelly, neboť podle Columelly vyžaduje práce zastávaná spoutanými otroky menší „řádnoti“;⁸¹⁾ musila tedy být hlavním znakem otroků volně pracujících *frugalitas*.⁸²⁾

Avšak vraťme se ještě k dělení otroků podle právníka Caelia Sabina. Podle něho náleželi do skupiny *novicii* otroci, patrně v otroctví se teprve ocitnuvší, anebo takoví otroci, kteří byli dále prodáni, ale jejich „řádnot“ (*frugalitas*) nebyla ještě ověřena. Teprve časem se z nich stávali *veteratores*. Postavení *veteratorů* bylo tedy zřejmě lepší než *noviciů*, proto byli také nepochybně *veteratores* dražší. Avšak slovo *veterator* má také význam „prohnaný člověk“, a ten význam zcela převládá v dělení otroků na *novicii* a *veteratores* ve III. stol. n. l. Citují proto nezkráceně v překladu výrok Ulpianův: „*Aedilové* nařizují, aby *veterator* nebyl prodáván jako *novicius*, a tento edikt čelí pod-

⁷²⁾ Plin. Nat. hist. XVIII 36 coli rura ab ergastulis pessimum est, ut quidquid agitur a desperantibus. Srov. Tibull. I 7, 41 n.

⁷³⁾ Apul. Metam. IX 12.

⁷⁴⁾ Vyplývá to zejména z Columelly I 8, 16, a XI 1, 22.

⁷⁵⁾ Srov. můj článek ve SPFFBU, E 1, str. 138.

⁷⁶⁾ V Etrurii, kde pracovalo podle Martiala (IX 22, 4) nesmírné množství otroků v okovech, viděl Tib. Gracchus otroky pocházející z ciziny (Plutarch. Tib. Gracch. 8).

⁷⁷⁾ Srov. Sueton. Aug. 32, Tib. 8.

⁷⁸⁾ Srov. můj článek v LF, IV (LXXIX), 1956, str. 24 nn. — St. Gsell, Mélanges G. Glotz, I, str. 406, míní, že se na počátku II. stol. n. l. přestalo v zemědělství užívat spoutaných otroků téměř všeobecně.

⁷⁹⁾ Hadrianovo zrušení ergastulí (SHA, Hadr. 18, 10 ergastula servorum et liberorum tulit), bylo-li ovšem takové nařízení opravdu vydáno, se nemusilo vztahovat na všechny otroky. To, že se mluví o zákazu ergastulí, ve kterých byli otroci i lidé svobodní, vzbuzuje dojem, že se snad týkalo jen otroků, kteří se ničím neprovinili. Ergastula se totiž vyskytují i v dobách pozdějších, takže stěží lze dát za pravdu W. L. Westermanovi, The Slave Systems, str. 115, že by šlo již o zákaz takto otroky trestat.

⁸⁰⁾ Plin. Epist. III 19, 7.

⁸¹⁾ Colum. I 9, 4 Minus in hoc officio quam in ceteris agricolatio frugalitatem requirit, quia et in turba et sub monitore vinitor opus facere debet.

⁸²⁾ Srov. Plin. Epist. I 21, 2 Credo decentes esse servos, qui sunt empti mihi ex consilio tuo. Superest, ut frugi sint.

vodům prodavačů; všude totiž aedilové dbají o to, aby kupující nebyli od prodavačů podváděni. Např. začasté rozprodávají velmi mnozí prodavači otroky, kteří nejsou novicii, jako novicie za tím účelem, aby prodali dráže. Předpokládá se totiž, že ti otroci, kteří jsou nezkušení, jsou prostomyslnější, ke službám způsobilejší a učenlivější a vhodní ke každé službě, kdežto otroky protřelé a na otroctví zvyklé je nesnadno přetvářet a vychovávat k vlastnostem, jaké chce pán. Poněvadž tedy obchodníci vědí, že se ke koupi noviciů přistupuje ochotně, nastrkují veteratory a prodávají je jako novicie. Aedilové nařizují tímto ediktem, aby se to nedělo, a proto přihodí-li se něco takového, aniž je to kupujícímu známo, bude otrok vrácen zpět.⁸³⁾

Kdežto v I. stol. n. l. má v právnické mluvě slovo *veterator* význam kvalifikovaný otrok, užívá se téhož slova ve III. stol. ve významu zestárlý nebo otrlý otrok. A tak se tedy ve III. stol. stával veteratorem každý otrok. Právnik Marcianus píše, že ten otrok je *novicius*, který slouží kratší dobu než jeden rok, neboť po roční službě v městě se z něho stává *veteranus*.⁸⁴⁾ Je pravděpodobné, že je termín *veteranus* shodný s termínem *veterator*, ačkoli tu Marcianus vlastně mluví jen o otrocích sloužících v městě. Ovšem dělení Caeliovo a Ulpianovo, třebaž oba užívají stejných termínů, je ve své podstatě zcela odlišné.⁸⁵⁾ Chceme-li tuto změnu v odborné právnické terminologii vysvětlit, je nutno vycházet především ze struktury společnosti v I. stol. n. l. a ve III. stol. n. l. a uvážit to, jací otroci přicházeli na trh v oné a jací v této době.

Není sporu o tom, že bylo v I. stol. n. l. otroků ještě velmi mnoho, kdežto ve III. stol. jejich počet proti dřívějším dobám značně poklesl. Vysvětluje se to tím, že se otrokářský řád ocitá v krizi, že se hromadná práce otroků, hlavně nekvalifikovaných, přestala pro svou malou produktivitu vyplácet a že byla po otrocích daleko menší poptávka, což už souvisí s rozvojem kolonátu. Na trh otroků již nepřicházely takové jejich davy jako dříve, proto se při koupi otroků více hledělo na jejich kvalitu. Ten, kdo otroka kupoval, měl většinou zájem o otroka nějak vyučeného nebo vzdělaného anebo o *mancipium rude*, tj. otroka dosud nevycepaného, kterého si chtěl sám doma vychovat; o ty otroky, kteří již měli jisté návyky a v otroctví už byli tělesně i duševně otupělí, zájem zpravidla nebyl.

Již dříve — zprávy o tom máme od II. stol. př. n. l. — byla v Římě pro otroky zvláštní *paedagogia*. Ta nabyla v I. stol. n. l. nedobrého zvuku, protože se zejména v těch nejznámějších vychovávali otroci luxusní, ona proslulá „pázata“ vznešené a překultivované římské noblesy,⁸⁶⁾ ale tím se nemíním zabývat. Nám jde především o to, jací otroci se do nich dostávali. Do *paedagogií*, a vůbec do jakéhokoli učení, se zařazovali *novicii*, a to obyčejně ještě v chlapeckém věku. Ulpianus a aedilský edikt, kterého se dovolává, nemá sice, když mluví o noviciích, na mysli jen chlapce — staršího člověka by totiž za chlapce nebylo možno vydávat —, nýbrž ty lidi, kteří dosud neotročili a jsou ještě schopni něčemu se naučit; jde o otroky, kteří se mají sice stát všichni veteratory, ale s vlastnostmi, znalostmi i návyky, jak si to předsta-

⁸³⁾ Dig. XXI 1, 37.

⁸⁴⁾ Dig. XXXIX 4, 16, 3 sunt autem veterana, quae anno continuo in urbe servierint: novicia autem mancipia intelleguntur, quae annum nondum servierint.

⁸⁵⁾ Rozdíl mezi Caeliovým a Ulpianovým dělením přehlédl naposled J. M. Št a j e r m a n o v á, *Krizis rabovládečeského stroja*, str. 55; srov. též VD1, 1956, č. 1, str. 257.

⁸⁶⁾ J. M a r q u a r d t, *Das Privatleben der Römer*, str. 158 n.; O. N a v a r r e v *Darembert-Saglio, Dictionnaire*, IV, s. v. *Paedagogium*, str. 271 n.

voval nový jejich majitel. Ulpianův *novicius* má tedy význam užší než *novicius Caeliův*, ale naopak *veterator* má u Ulpiana daleko širší význam než u Caelia.

Avšak pozastavme se ještě u otázky, co společného má v I. stol. n. l. Caeliovo právnícké dělení otroků na *novicii* a *veteratores* s běžnějším dělením na *servi soluti* nebo *frugi* a na *servi vincti*. Do skupiny veteratorů patřila jen část otroků, a to výše postavených, kdežto mezi novicie byli počítáni všichni ostatní otroci; jistě byli do této skupiny zařadění všichni *servi vincti*. Zde se ovšem může objevit ještě otázka, zda snad byli všichni *novicii* v první době svého otroctví, než se projevila jejich spolehlivost, drženi v poutech. Tu možnost musíme především vyloučit u otroků narozených v pánové domě. *Vernae* bývali totiž do okovů uvrhováni jen za trest, ale i oni se — ovšem v chlapecském věku — nepochybně řadí mezi novicie. Otroci odněkud dovezení bývali většinou v poutech prodáváni; zda však byli dále drženi v poutech, to již záleželo na tom, kdo a k jakému účelu je koupil. Jistě byl spoután každý zajatec, některý kratší dobu, jiný delší a ne jeden i natrvalo.⁸⁷⁾ Ten, kdo byl během doby zproštěn pout a stal se *solutus*, mohl být i propuštěn na svobodu a stát se římským občanem, avšak otrok, který byl někdy spoután za trest, mohl po svém eventuálním propuštění dostat jen ta práva, jaká měli *peregrini dediticii*, tj. dostal osobní svobodu, ale nikoli římské občanství. Výslovně to nařizoval zákon Aeliův a Sentiův z r. 4 n. l.,⁸⁸⁾ a právě z tohoto výslovného nařízení, že totiž nesmějí dostat po *manumissi* plná občanská práva mimo jiné ti otroci, *qui a dominis poenae nomine vincti sint*, lze také nepřímou dokazovat, že mezi otroky spoutanými byli v *ergastulu* i takoví otroci, kteří tam *poenae nomine*, tedy za trest, nebyli.

Columella uvádí ještě jedno dělení otroků; na jednom místě totiž nazývá spoutané otroky *noxii* a staví je proti *innocentes*.⁸⁹⁾ Ze souvislosti vyplývá, že *servi innocentes* nejsou nic jiného než *servi soluti* nebo *frugi*,⁹⁰⁾ a poněvadž na jiném místě označuje Columella slovem *noxius* laciného otroka, koupeného v dražbě,⁹¹⁾ lze podle mého mínění soudit, že byl často za „provinilce“ či otroka „škodu působícího“ pokládán každý otrok v poutech, a to i ten, který byl teprve jako nevyzkoušený prodáván. Můžeme tedy tuto úvahu uzavřít tím, že se v I. stol. n. l. pojmy *servi soluti*, *frugi mancipia*, *veteratores* a *innocentes* z hlediska římské otrokářské třídy více méně kryly, a stejně se kryly i pojmy *servi vincti*, *ergastula*, *noxii* a někdy též *novicii*.

⁸⁷⁾ Někdy se zotročeným zajatcům, když se fádně chovali, dávala po šesti letech svoboda (Cicero, Phil. VIII 32 etenim, patres conscripti, cum in spem libertatis sexennio post sinus ingressi diutiusque servitute perpassi quam captivi servi frugi et diligentes solent).

⁸⁸⁾ Gaius, Inst. I 13 Lege itaque Aelia Sentia cavetur, ut qui servi a dominis poenae nomine vincti sint, quibusve stigmata inscripta sint, deve quibus ob noxam quaestio tormentis habita sit et in ea noxa fuisse convicti sint, quive ut ferro aut cum bestiis depugnarent traditi sint, inve ludum custodiamve coniecti fuerint, et postea vel ab eodem domino vel ab alio manumissi, eiusdem condicionis liberi fiant, cuius condicionis sunt peregrini dediticii.

⁸⁹⁾ Colum. I 9, 5 Nihil tamen eiusdem agilitatis homo frugi non melius quam nequam faciet. Hoc interposui, ne quis existimet in ea me opinione versari, qua malim per noxios quam per innocentes rura colere.

⁹⁰⁾ Srov. můj článek ve SPFFBU, E 1, str. 140.

⁹¹⁾ Colum. III 3 quem (sc. vinitorem) vulgus quidem parvi aeris vel de lapide noxium posse comparari putat, sed ego plurimorum opinioni dissentiens, pretiosum vinitorem inprimis esse censeo.

Výklad o diferenciaci otroků by byl neúplný, kdybychom se nezmínili o tom, jak se tato diferenciacie projevovavala v *peněžní hodnotě* otroků.

Ceny otroků značně kolísaly, a to jednak podle toho, jak velká byla nabídka a poptávka, jednak podle jakosti prodávaných otroků. Největší nabídka zajatců byla v posledním století římské republiky,⁹²⁾ kdežto za Augusta a jeho nástupců byl obchod s otroky získanými válkou a loupeží podstatně omezen; proto se také v prvních dvou stoletích principátu ceny otroků jakž takž ustálily. V pramenech té doby převládají sice údaje o cenách otroků luxusních, ale máme tu i několik velmi cenných zpráv, z nichž lze poznat, kolik se platilo za otroky určené k tělesné práci.

Zajímavý doklad máme z doby Ciceronovy. Jeden zámožný Říman, C. Fannius Chaerea, svěřil svého otroka Panurga komickému herci Q. Rosciovi, aby ho vycvičil pro divadelní jeviště. Přitom se Fannius a Roscius dohodli, že se budou o výtěžek z Panurgova umění dělit rovným dílem. Roscius učinil z Panurga vskutku dobrého herce, ale ani on, ani Fannius se mezi sebou příliš dlouho nedělili o jeho příjem, neboť Panurgus byl zabit jakýmsi Q. Flaviem. Panurgovi majitelé ho chtěli soudně stíhat, ale posléze se s ním Roscius dohodl a přijal od něho uhradil celou cenu zabitého otroka. A tak došlo mezi Rosciem a Fanniem k soudnímu procesu. Roscia hájil Cicero, a ten mezi jiným pravil: „Ty říkáš, Saturie, že patřil Panurgus Fanniovi. Avšak já tvrdím, že náležel cele Rosciovi. Co bylo Fanniovo? Tělo. A co bylo Rosciovo? Výsledek vyučování. Cenný nebyl jeho zevnějšek, nýbrž umění. Ta část, ze které byl Fanniův, nestála 4000 sesterciů, ale ta, ze které byl Rosciův, byla za více než 100 000 sesterciů. Nikdo ho totiž neposuzoval podle pouhého těla, nýbrž každý ho oceňoval podle jeho komické dovednosti. Neboť jeho tělo si nemohlo zasloužit více než 12 000 assů (= 4000 sesterciů), kdežto vzdělání, které mu dal tento člověk (tj. Q. Roscius), vynášelo neméně než 100 000 sesterciů.“⁹³⁾

Peněžní obnosy placené za luxusní otroky byly tedy vysoké, často převyšovaly 100 000 sesterciů. Caesar kupoval vzdělané a uhlazené otroky tak drahο, že prý kupní cenu ze studu zakazoval zapisovat do knih.⁹⁴⁾ Triumvir M. Antonius si opatřil dva hezké chlapce-dvojníky za 200 000 sesterciů.⁹⁵⁾ Po 100 000 sesterciů byli i v první polovině I. stol. n. l. *servi litterati* boháče Calvisia Sabina;⁹⁶⁾ také v druhé polovině toho století se platilo za hezkého chlapce 100 000 sesterciů,⁹⁷⁾ ba někdy i 200 000 sesterciů.⁹⁸⁾ Rovněž 100 000 sesterciů stála hezká dívka.⁹⁹⁾ Clutorius Priscus prý koupil za vlády Tiberiovy kleštěnce dokonce za 50 000 000 sesterciů,¹⁰⁰⁾ ovšem to byla už *iniuria lucri*, neboť za neobvykle vysokou byla pokládána už kupní cena gramatika Daphnida, kterého koupil na počátku I. stol. př. n. l. M. Aemilius Scaurus za 700 000 sesterciů a za stejnou cenu pak Q. Lutatius Catulus; ten

⁹²⁾ V táboře Lucullově bylo prý možno koupit otroka za pouhé 4 drachmy (Plutarch. Lucull. 14).

⁹³⁾ Cicero pro Q. Rosc. com. 28.

⁹⁴⁾ Sueton. Caes. 47.

⁹⁵⁾ Plin. Nat. hist. VII 56.

⁹⁶⁾ Seneca, Epist. ad Luc. 27, 7.

⁹⁷⁾ Martial. I 58, 1; XI 70, 1.

⁹⁸⁾ Ibid. III 62, 1.

⁹⁹⁾ Ibid. II 63.

¹⁰⁰⁾ Plin. Nat. hist. VII 129.

dal brzy poté Daphnidovi svobodu.¹⁰¹⁾ Všichni otroci, které si drželi bohatí páni pro zábavu a potěšení, nebyli ovšem tak drazí; např. za šaška (*morio*) se platilo 20 000 sesterciů.¹⁰²⁾

Ceny otroků potřebných pro výrobu a pro domácí práce nemohly být arci zdaleka tak vysoké. Z nečetných pramenných údajů nemůžeme sice přesně zjistit, kolik stál otrok toho kterého druhu, ale mám za to, že jsou zmínky o cenách obyčejných otroků, doložené v pramenech, důležitější než údaje o cenách otroků luxusních již proto, že mají charakter spíše typický, kdežto různé ty známé obnosy, vynaložené na luxusní otroky, jsou zpravidla asi výjimečně vysoké.

Hned při zběžném zkoumání můžeme zjistit dvě cenové skupiny: dražší byli otroci nějak již kvalifikovaní, lacinější pak ti, kteří pracovali pod dohledem, často i v poutech. Kdežto Cato nekupoval nikdy otroky, kteří byli dražší než 1500 drachem (tj. 6000 sesterciů),¹⁰³⁾ neváhal Columella dát za otroka pro své vinice 8000 sesterciů, i když se lidé v jeho době většinou domnívali, že k té práci postačí otrok mnohem lacinější, koupený v dražbě.¹⁰⁴⁾ Asi stejně drazí byli bystří a obratní italští sluhové, kdežto sluhové z Východu byli dražší.¹⁰⁵⁾ *Verna*, jenž dovedl správně reagovat na každý pánův pokyn, ve všem se vyznal a uměl dokonce i trochu řecky, stál 8000 sesterciů.¹⁰⁶⁾ To byla asi přiměřená cena, neboť *mulio* (mezkař, kočí) koupený za 20 000 sesterciů byl pokládán za neobvykle drahého.¹⁰⁷⁾ Ovšem kromě těchto otroků, nějak už kvalifikovaných, přicházeli na trh a byli prodáváni v dražbě také otroci špatné jakosti. Nevíme, bohužel, kolik stáli otroci držení v poutech a v poutech též pracující (*vinciti*), ale víme, že byli otroci nejhoršího druhu prodáváni v dražbě na prvním místě, a vyvolavač prý při jejich prodeji zkoušel svůj hlas.¹⁰⁸⁾ Jakousi oporou nám může být, jak soudím, jedna *Martialova* báseň. V dražbě byla prodávána dívka špatné pověsti, a ačkoli ji hlasatel vychvaloval jako cudnou pannu, nikdo nechtěl přihazovat. Když pak dala otrokyně najevo, co je zač, nechtěl ji ani ten, kdo byl předtím ochoten dáti za ni 600 sesterciů.¹⁰⁹⁾ Z této *Martialovy* básně lze tedy soudit, že nebývala v Itálii v I. stol. n. l. vyvolací cena podřadných otroků vyšší než 600 sesterciů.¹¹⁰⁾ Zdá se však, že se v té době platilo i za otroky nejlacinější

¹⁰¹⁾ Plin. Nat. hist. VII 128; Sueton. de gram. 3.

¹⁰²⁾ Martial. VIII 13.

¹⁰³⁾ Plutarch. Cato Maior 4.

¹⁰⁴⁾ Colum. III 3 ... *vinitoris, quem vulgus quidem parvi aeris vel de lapide noxium posse comparari putat, sed ego plurimorum opinionum dissentiens, pretiosum vinitorem inprimis esse censeo: isque licet sit emptus [sex vel potius] sestercii octo milibus...*

¹⁰⁵⁾ Srov. např. Iuvenal. XI 147 n.

¹⁰⁶⁾ Horat. Epist. II 2, 2 nn.

¹⁰⁷⁾ Martial. XI 38 *Mulio viginti venit modo milibus, Aule. | Miraris pretium tam grave? Surdus erat.*

¹⁰⁸⁾ Seneca, Epist. ad Luc. 47, 9 *servus ille in primam decuriam coniectus, in qua vocem praeco experitur.*

¹⁰⁹⁾ Martial. VI 66 *Famae non nimium bonae puellam, | quales in media sedent Subura, | vendebat modo praeco Gallianus. | Parvo cum pretio diu licerent, | dum puram cupit approbare cunctis, | attraxit propè se manu negantem | et bis terque quaterque basia vit. | Quid profecerit osculo, requiris? | Sescentos modo qui dabat, negavit.*

¹¹⁰⁾ Při citování *Martiala* VI 66 a X 31, 1 uvádějí H. Wallon, Hist. de l'esclavage, II, str. 167, a W. L. Westermann, PWRE, suppl. VI, sl. 1011, chybně denáry. — Srov. L. Friedlaender v jeho komentovaném vydání *Martiala* (Leipzig 1886), pozn. k epigramu VI 66 (I. sv., str. 460).

nebo za otrocké děti průměrně asi 1200 sestercíů,¹¹¹⁾ kdežto za otroka „jakž takž řádného“ se platilo alespoň 2000 sestercíů;¹¹²⁾ za nadaného mladého muže, dosud ničemu nevyučeního, se asi stěží platilo více než 4000 sestercíů.¹¹³⁾

Pro II. stol. n. l. nemáme pro Itálii literárních zpráv o cenách otroků určených k práci. Jakousi náhradou nám však jsou údaje o cenách gladiátorů, uvedené v *senatus consultum de sumptibus ludorum gladiatoriorum minuendis* vydaném v letech 177—180.¹¹⁴⁾ Toto *senatus consultum* dělí gladiátorské hry podle nákladu na pět skupin, a to do 30 000 sestercíů, 30 000—60 000 sestercíů, 60 000—100 000 sestercíů, 100 000—150 000 sestercíů, 150 000—200 000 sestercíů. Pro každou skupinu bylo předepsáno, jací gladiátoři tam mohou vystupovat. Aby bylo dělení gladiátorů jasnější, uvedu překlad příslušné části nápisu.¹¹⁵⁾ „Proto nařizují, aby hry, které slují *assiforana*,¹¹⁶⁾ zůstaly ve své podobě a nepřekračovaly výdaje 30 000 sestercíů. Těm pak, kdož budou dávat hry s nákladem od 31 000 sestercíů až k 60 000 sestercíů, ať jsou poskytnuti (od lanisty) gladiátoři rozdělení na tři druhy ve stejném počtu. Nejvyšší cena prvního druhu necht' je pět tisíc, druhého čtyři tisíce, třetího tři tisíce. Od 60 000 sestercíů až do 100 000 sestercíů ať jsou gladiátoři určení k vystoupení (*coetus gladiatorum*) rozdělení do tří skupin: nejvyšší cena gladiátora prvního pořadí necht' je 8000, střední skupiny 6000, potom pět tisíc. Dále od statisíce do 150 000 necht' je pět oddílů: cena gladiátora prvního oddílu ať je 12 000, druhého 10 000, třetího 8000, čtvrtého 6000 a konečně posledního pět tisíc. Dále pak od 150 000 do 200 000 a cokoli bude nadto, co je o řádek výše, necht' je cena gladiátora nejhoršího 6000, nad ním 7000, třetího pak 9000, čtvrtého 12 000, pátého až 15 000 sestercíů — a toto ať je vymezená hodnota dokonalého a urostlého¹¹⁷⁾ gladiátora. Ve všech hrách, které byly rozděleny na skupiny, ať dodá *lanista* polovinu celkového počtu bez ohledu na množství zcela jistě z těch, kteří se nazývají *gregarii*; kdo bude mezi nimi lepší,¹¹⁸⁾ ať bojuje v řadě za dva tisíce, a nikdo z toho počtu ať není za méně než tisíc sestercíů.“

Gladiátoři se tedy dělili především na dvě velké skupiny, na *gregarii* a na *meliores* (= lepší). *Gregarii* nebojovali proti sobě jednotlivě, nýbrž ve skupinách. Pokud jde o jejich cenu, tj. 1000—2000 sestercíů, byli poměrně laciní,

¹¹¹⁾ Jakýsi Callidorus prodal podle *Martiala*, X 31, 1, svého otroka za 1200 sestercíů, zřejmě z nouze (viz též pozn. 110). U *Petronia*, Sat. 68, pak čteme, že byl otrocký chlapec koupen za 300 denárů, tj. rovněž za 1200 sestercíů. — *Lacina* koupila r. 61 n. l. v Pompejích dva chlapce propuštěnka *Poppaea* Note; zaplatila za oba 1.450 sestercíů (CIL IV 3340, CLIV n.).

¹¹²⁾ *Horat.* Sat. II 7, 42 n. — V Pompejích bylo zapláceno „ob mancipia duo veterana vendita r(atione) hereditaria“ 5300 sestercíů (CIL IV 3340, XLIX).

¹¹³⁾ Srov. výše (*Cicero* pro *Rosc. com.* 28).

¹¹⁴⁾ CIL II 6278; Dessau ILS 5163; Th. Mommsen, *Gesammelte Schriften*, VIII, str. 499 nn. — Nově vydali tento nápis J. H. Oliver a R. E. A. Palmer, *Hesperia*, XXIV, 1955, str. 320—349.

¹¹⁵⁾ V. 29—37.

¹¹⁶⁾ Adj. *assiforanus* není jinde doloženo; složeno je z *as* + *forum* (*Ihm*, *Thesaurus linguae Latinae*, s. v.).

¹¹⁷⁾ SVMMO AC FORMONSO GLADIATORI. *Hirschfeldova* konjektura „*famoso*“ ani *Oliverova* konjektura „*postremo*“ není nutná.

¹¹⁸⁾ MELIOR INTER TALES: Dříve se chybně četlo „*meliori acertatis*“. Proto navrhl *Buecheler* čtení „*melioris acertatis*“, *Mommsen* „*melior lacertatus*“, jiní dávali přednost čtení „*melior lacertis*“. Správné čtení mají *Oliver* a *Palmer* (srov. *Hesperia*, XXIV, 1955, Plate 89).

neboť nebývali ještě speciálně vycvičeni. Gladiátory se často stávali váleční zajatci i otroci odsouzení za nějaký přečin,¹¹⁹⁾ lze tedy předpokládat, že se za „řadové“ gladiátory platilo stejně jako za otroky kupované pro *ergastulum*. Gladiátoři, kteří byli již vycvičeni anebo se cvičili, byli rozděleni podle cen od 3000 do 15 000 sesterciů. Nápis uvádí dělení z hlediska povoleného nákladu na hry. Jednoduše to můžeme vyjádřit takto:¹²⁰⁾

A. Náklad na hry 30 000—60 000 sesterciů:

I. skupina gladiátorů	5 000 sesterciů,
II. skupina gladiátorů	4 000 sesterciů,
III. skupina gladiátorů	3 000 sesterciů.

B. Náklad na hry 60 000—100 000 sesterciů:

I. skupina gladiátorů	8 000 sesterciů,
II. skupina gladiátorů	6 000 sesterciů,
III. skupina gladiátorů	5 000 sesterciů.

C. Náklad na hry 100 000—150 000 sesterciů:

I. skupina gladiátorů	12 000 sesterciů,
II. skupina gladiátorů	10 000 sesterciů,
III. skupina gladiátorů	8 000 sesterciů,
IV. skupina gladiátorů	6 000 sesterciů,
V. skupina gladiátorů	5 000 sesterciů.

D. Náklad na hry 150 000—200 000 sesterciů:

I. skupina gladiátorů	15 000 sesterciů,
II. skupina gladiátorů	12 000 sesterciů,
III. skupina gladiátorů	9 000 sesterciů,
IV. skupina gladiátorů	7 000 sesterciů,
V. skupina gladiátorů	6 000 sesterciů.

Zahledíme-li se na uvedené tabulky, vidíme, že v gladiátorských hrách nákladnějších vystupovaly vždy nějaké skupiny gladiátorů dražších než o hrách vypravených s menším nákladem. Gladiátoři v ceně 15 000 sesterciů vystupovali jen o hrách nejnákladnějších, gladiátoři v ceně 12 000, 10 000 a 9000 sesterciů o hrách vypravených s nákladem vyšším než 100 000 sesterciů, kdežto gladiátoři, jejichž cena byla 8000 sesterciů, mohli zápasit již o hrách vyžadujících nákladu 60 000—100 000 sesterciů. O hrách vypravených s nákladem 30 000—60 000 sesterciů se utkávali nanejvýš gladiátoři cenění na 5000 sesterciů, a lze předpokládat, že o hrách nejmenších, tj. s nákladem do 30 000 sesterciů, vystupovali kromě „gregariů“ jen gladiátoři sotva dražší než 3000 sesterciů.

Můžeme tedy mezi gladiátory bojujícími jednotlivě rozlišit tři skupiny. Byli tam jednotlivci, kteří tvořili nepochybně „zlatý hřeb“ programu her nákladných, a pak tu byli gladiátoři, v boji muže proti muži patrně ještě více méně začátečníci, kteří vystupovali jen o hrách s nákladem malým.

¹¹⁹⁾ Srov. Th. Mommsen, *Gesammelte Schriften*, VIII, str. 521 nn. a L. Friedlaender, *Darstell. aus Sittengesch. Roms*, II, str. 54 n.

¹²⁰⁾ Srov. Th. Mommsen, *Gesammelte Schriften*, VIII, str. 529. Sub C III uvádí Mommsen podle staršího čtení 7000 sesterciů.

Střední skupinu tvořili gladiátoři, jejichž vystoupením sice vrcholily zápasy menší, ale v zápasech významných představovala jejich utkání namnoze jen jakýsi „předzápas“. Ovšem tuto střední skupinu, poměrně asi početnou, můžeme rozdělit ještě do dvou menších skupin, z nichž vyšší představovali gladiátoři v ceně 8000 až 10 000 sesterciů; ti totiž o hrách vypravených s nákladem do 60 000 sesterciů vůbec nezápasil, a o hrách s nákladem 60 000 až 100 000 sesterciů zápasili jen ti nejlacinější.

Shrňme-li své úvahy, můžeme sestavit tabulku podle výkonnostních tříd, lze-li tu užít této novodobé sportovní terminologie.

I. třída	12 000, 15 000 sesterciů,
II. třída	8 000, 9 000, 10 000 sesterciů,
III. třída	5 000, 6 000, 7 000 sesterciů,
IV. třída	3 000, 4 000 sesterciů,
V. třída	1 000 — 2 000 sesterciů.

Kromě těchto gladiátorů byla někdy i jakási „extratřída“, zastoupená gladiátory vysloužilými, kteří již nebyli povinni zápasit. Císař Tiberius prý jim, ještě za svého jinošství, platil za zápas 100 000 sesterciů.¹²¹⁾ Jinak se zdá pravděpodobné, že se užívalo o zápasech většinou gladiátorů poměrně laciných. Lze tak soudit z jednoho údaje právníka Gaia; ten uvádí, že pořadatel her platil lanistovi za každého těžce raněného nebo zabitého gladiátora 4000 sesterciů a za vystoupení toho, kdo zůstal po zápase zdrav, 80 sesterciů.¹²²⁾

Avšak vraťme se k cenám otroků pracujících. Z II. stol. n. l. máme doloženu ještě cenu vzdělané otrokyně, označené slovem *veterana*, jež byla koupena jedním námořníkem císařského loďstva v Ravenně za 625 denárů, tj. 2500 sesterciů.¹²³⁾ Rovněž námořník, a to loďstva misenského, koupil od druhého námořníka téhož loďstva sedmiletého otroka za 200 denárů, tj. 800 sesterciů; kupní smlouva byla uzavřena r. 166 n. l. v syrském přístavním městě Seleukeii při ústí Oronta.¹²⁴⁾ Bylo by možné uvádět další ceny otroků, doložené zejména egyptskými papyry,¹²⁵⁾ ale v Egyptě byly hospodářské podmínky docela jiné než v Itálii, a proto si z údajů provinciálních všimneme jen těch, které jsou z provincií od Itálie nepříliš vzdálených.

Voskové tabulky z Dácie uvádějí tři hodnoty s přesným datem: šestiletá dívka byla r. 139 n. l. prodána za 205 denárů, tj. 820 sesterciů,¹²⁶⁾ mladý otrok řecké národnosti byl prodán r. 142 za 600 denárů, tj. 2400 sesterciů,¹²⁷⁾ a jedna otrokyně, Kréřanka, byla prodána r. 160 za 420 denárů, tj. 1680 sesterciů.¹²⁸⁾ O cenách otroků v Řecku nás informují pro období od II. stol. př. n. l. do II. stol. n. l. propouštěcí listiny z Delf. Ceny kolísají mezi jednou

¹²¹⁾ Sueton. Tib. 7.

¹²²⁾ Gaius, Inst. III 146 Idem [quaeritur] si gladiatores ea lege tibi tradiderim, ut in singulos qui integri exierint pro sudore denarii XX mihi darentur, in eos vero singulos qui occisi aut debilitati fuerint denarii mille.

¹²³⁾ Ztschr. Sav.-Stift. XLII 453 = Preisigke Sammelb. 6304; srov. W. L. Westermann, PWRE, suppl. VI, sl. 1012.

¹²⁴⁾ Pap. Lond. I 229; P. M. Meyer, Juristische Papyri, č. 37, str. 124 nn.

¹²⁵⁾ Jejich výčet má W. L. Westermann, PWRE, suppl. VI, sl. 1011 nn.

¹²⁶⁾ CIL III 937 = Bruns, Fontes iuris Romani, č. 131.

¹²⁷⁾ CIL III 940 = Bruns, Fontes iuris Romani, č. 130.

¹²⁸⁾ CIL III 959 = Bruns, Fontes iuris Romani, č. 132.

až dvaceti minami, přičemž nejvíce otroků bylo propuštěno za obnos ve výši 3—5 min,¹²⁹⁾ tj. zhruba 1200—2000 sesterciů. Průměrná cena otroka v Africe byla rovněž 2000 sesterciů.¹³⁰⁾ Konečně by bylo možno přihlédnout i k cenám otroků uvedených v Digestech,¹³¹⁾ ale to by zde mnoho nepomohlo, poněvadž ceny jsou vesměs z dob pozdějších.¹³²⁾

Z údajů, které jsem uvedl, se pokusím sestavit tabulku přibližných cen otroků v Itálii v I. (a namnoze i v II.) století n. l., a to podle jejich kvality. Do tabulky nezařazuji otroky luxusní.

I. Otroci kvalifikovaní, odborníci v nějakém zaměstnání	10 000—20 000 sesterciů,
II. Vyučení otroci a obratní sluhové	8 000—10 000 sesterciů,
III. Spolehliví otroci, schopní samostatně pracovat	3 000— 8 000 sesterciů,
IV. Silní otroci, vhodní pro těžkou práci	± 2 000 sesterciů,
V. Otroci podřadní, lacině koupení a děti	± 1 000 sesterciů.

Ačkoli jsou rozdíly mezi cenami otroků značné, nelze předpokládat, že by byly hranice mezi otroky vždy ostré. Jistě byl nezřídka prodán průměrný otrok jako otrok osvědčený a spolehlivý, neboť vady otroků byly při prodeji často zamlčovány.¹³³⁾ Ovšem obnos na otroky vynaložený měl nemalý význam i pro otroky samé, protože podle své ceny byli otroci často zařazováni do práce. A právě zařazení do práce bylo rozhodujícím činitelem, který působil na utváření životních podmínek otroků. Leckdy záleželo sice již na tom, zda byl otrok koupen z ciziny, anebo byl-li to *verna*, a pochopitelně zda šlo

¹²⁹⁾ A. Calderini, *La manomissione*, str. 212—219; A. Segrè, *Circolazione monetaria*, str. 172 n.

¹³⁰⁾ Srov. St. Gsell, *Mélanges G. Glotz*, I, str. 399.

¹³¹⁾ *Servus vicarius* stál 5 (Dig. XV 1, 11, 4), 8 (Dig. XV 1, 37, 1) a 10 aureů (Dig. XV 1, 11, 5; XV 1, 38, 2), obyčejný otrok 10 aureů a vyučený řemeslník 20 aureů (Dig. XVII 1, 26, 8), tj. 500, 800, 1000 a 2000 sesterciů. Avšak jsou tu i vyšší ceny, a to 5000 a 10 000 sesterciů (Dig. XXI 1, 57, 1), i velmi nízká cena 2 aurei, tj. 200 sesterciů (Dig. XLVII 2, 75 [74]).

¹³²⁾ Jakousi pomůckou při určování poměru cen otroků mohou snad být kupní ceny v Iustinianově kodexu, a to proto, že je tam přehled cen uspořádaný podle kvality otroků. *Cod. Iust.* VI 43, 3, 1: *in servis quidem et ancillis maioribus decem annis, si sine arte sint, viginti solidis aestimandis, minoribus, videlicet decem annis non amplius quam decem solidis computandis: sin autem artifices sunt, usque ad triginta solidos aestimatione eorum procedente, sive masculi sive feminae sunt, exceptis notariis et medicis utriusque sexus, cum notarios quinquaginta solidis aestimari volumus, medicos autem et obstetrices sexaginta: eunuchis minoribus quidem decem annis usque ad triginta solidos valentibus, maioribus vero usque ad quinquaginta, sin autem artifices sint, usque ad septuaginta.* — Pro lepší přehled uvedu ty ceny ještě v tabulce:

děti mladší deseti let	10 aureů,
otroci starší deseti let bez zvláštní kvalifikace	20 aureů,
kleštěnci mladší deseti let	30 aureů,
vyučení otroci	30 aureů,
kleštěnci starší deseti let	30—50 aureů,
notarii	50 aureů,
lékaři a porodní báby	60 aureů,
vyučení a vzdělání kleštěnci	50—70 aureů.

¹³³⁾ Srov. Cicero *de off.* III 91.

o muže či o ženu nebo o dítě.¹³⁴⁾ Hledělo se také na národnost,¹³⁵⁾ ale hlavním měřítkem bylo, jak čteme v právnické literatuře,¹³⁶⁾ jaký otrok byl, „zda řádný a poctivý, jiným otrokům představený (*ordinarius*), pokladník, či naopak obyčejný nebo „pro všechno“ (*mediastinus*) či „jakýs takýs“ (*qualisqualis*)“. Nejhůře na tom byli arci otroci v okovech, „špatně proslulí nebo nejhoršího druhu“. Vždyť podle „zařazení a zasloužilosti“ dostávali otroci i stravu, i oděv.¹³⁷⁾

Ve svém výkladu jsem zcela pominul privilegovanou skupinu otroků císařských (*servi Caesaris*), jejichž *ministeria* měla často význam úřadů; proto se také o jejich přízeň nezřídka ucházeli i senátoři.¹³⁸⁾ Pojednávat o nich zevrubněji nezapadá do mého tematu,¹³⁹⁾ a je ostatně známo, jaké měli za některých císařů postavení jejich propuštění. Ovšem také v předních domech římských boháčů bylo mnoho privilegovaných otroků.¹⁴⁰⁾

Nás zajímá především ona masa pracujících otroků, která tvořila podle jednoho Marxova výroku piedestal celé římské společnosti.¹⁴¹⁾ S těmi otroky se zacházelo krutě i lidsky, ale dobře se vedlo jen otrokům málokterým. Nepatří již do rámce této kapitoly, abych se zde touto otázkou podrobněji zabýval, ale přece musím aspoň připomenout, že se otrokům, kteří pracovali manuálně, dařilo jakž takž slušně jen tehdy, když od rána do večera lopotně pracovali a nejevili žádnou námkou odporu. Vždyť prý se měl otrok řídit, jak čteme již u Plauta, zásadou, že

*i złé, jež činí pán, má brát se za dobré.*¹⁴²⁾

Proto nesmíme přeceňovat ani postavení otroků ve výrobě anebo ve službě výše postavených. Páni totiž posílali — zejména když se rozšířila praxe pronajímat otroky — svou nesvobodnou čeleď často do učení, neboť to, že se otroci vyučili nějakému řemeslu, se pokládalo ne-li za nutnou věc, tedy aspoň za užitečné zdokonalení, pozvedající výnosnost majetku.¹⁴³⁾ Konečně také to, že jedni otroci pracovali pod přísným dohledem, kdežto druhým otrokům, *studiosioribus* (horlivějším), bylo dovoleno pracovat samostatně,

¹³⁴⁾ Seneca, Dial. V de ira III 24, 3 puerum aetas excuset, feminam sexus, extraneum libertas, domesticum familiaritas.

¹³⁵⁾ Dig. XXI 1, 31, 21 Qui mancipia vendunt, nationem cuiusque in venditione pronuntiare debent: plerumque enim natio servi aut provocat aut deterret emptorem. — Konkrétní údaje o tom, k jaké práci se otroci té které národnosti nejlépe hodili, nejsou u antických autorů ojedinelé.

¹³⁶⁾ Dig. XLVII 10, 15, 44 (Ulpianus) Etenim multum interest, qualis servus sit, bonae frugis, ordinarius, dispensator, an vero vulgaris vel mediastinus an qualisqualis. Et quid si compeditus vel male notus vel notae extremae?

¹³⁷⁾ Dig. VII 1, 15, 2 (Ulpianus) Sufficiens autem alere et vestire debet secundum ordinem et dignitatem mancipiorum.

¹³⁸⁾ Stávalo se, že se někdy senátoři chovali s úctou k císařským otrokům i na veřejnosti (viz např. SHA, Hadr. 21, 3).

¹³⁹⁾ O císařských otrocích pojednává z novější literatury W. L. Westermann, PWRE, suppl. VI, sl. 1034 nn.; viz též J. Burian, Evropské rudné doly za římského císařství, str. 37 nn.

¹⁴⁰⁾ Také o jejich přízeň se svobodní Římané nezřídka ucházeli (srov. Seneca, Epist. ad Luc. 47, 13). O tom, jak se chovali sluhové bohatých pánů k prostým lidem svobodným, srov. Iuvenal, V 56 nn.

¹⁴¹⁾ K. Marx, Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta, str. 8.

¹⁴²⁾ Plaut. Capt. 200; cituji překlad V. Nebeského, str. 16.

¹⁴³⁾ J. M. Stajermann, VDI, 1951, č. 2, str. 92.

odděleně od druhých, nebylo v podstatě ničím jiným než technickou dělbou práce v otrokářské společnosti.¹⁴⁴⁾

Také po svobodě netoužil jen *fossor compede vincetus* (okopávač s okovy na nohou),¹⁴⁵⁾ nýbrž i *vilicus*, jehož postavení bylo přece někdy velmi vážené i u lidí svobodných a jednání prakticky samostatné.¹⁴⁶⁾ Jako doklad — či spíše ilustraci — uvedu náhrobní elegické distichon jednoho pětadvacetiletého šafáře. V překladu to dvojverší zní:

*Souzenou svobodu v mladém věku mi odepřel zákon,
ji však předčasná smrt navždy mi vrátila zpět.*¹⁴⁷⁾

Přitom se ovšem oficiálně hlásalo, že se svoboda, po níž arci toužil každý otrok,¹⁴⁸⁾ dává jen otrokům řádným (*frugi*).¹⁴⁹⁾ Ti se ostatně mohli u svého pána často sami vykoupit, neboť mívali *peculium*, tj. úspory, které si s pánovým svolením nastřádali z výtěžků své práce, a to zpravidla z výtěžků vyšších, než jim bylo pánem určeno.

Podle římského práva platilo po celý starověk základní dělení obyvatelstva na lidi svobodné a na otroky,¹⁵⁰⁾ ale existovali také otroci otroků. *Servi ordinarii*, tj. otroci, kterým byla dopřávána volnost v jednání, mívali leckdy ku pomoci vlastního otroka.¹⁵¹⁾ Ten slul *servus vicarius*, a poněvadž musil poslouchat jiného otroka,¹⁵²⁾ jsa součástí jeho peculia, býval jeho osud pokládán — podobně jako úděl otroka, který byl častěji prodán¹⁵³⁾ — za velmi špatný. Dotýká se toho jeden Martialův verš, jenž zároveň vtípně vystihuje pravou podstatu osudu římských otroků a jejich roztrídění:

*Dost na tom otrokem být, však raba mít pánem již nechci.*¹⁵⁴⁾

¹⁴⁴⁾ M. J. Sjuzjumov, VDI, 1955, č. 1, str. 55.

¹⁴⁵⁾ Ovid. ex Ponto I 6, 31 n. Haec (sc. Spes) facit, ut vivat fossor quoque compede vincetus, | liberaque a ferro crura futura putet.

¹⁴⁶⁾ Pomponius u Nonia, p. 185 M. (p. 273 L.) Longe ab urbe vilicari, quo erus rarerer venit, id non vilicari, sed dominari est mea sententia.

¹⁴⁷⁾ CIL X 4917; před dvojverším čteme: Narcissus vilicus T. Tituci Floriani et Teiae, L. f. Gallae, vix. ann. XXV.

¹⁴⁸⁾ Epiktet. Ench. IV 1, 33 (podle Arriana) ὁ δοῦλος εὐθύς εὐχεται ἀφεθῆναι ἐλευθεροός.

¹⁴⁹⁾ [Quintilian.] Declam. 388 (p. 438 Ritter) frugi servos libertos facimus.

¹⁵⁰⁾ Gaius, Inst. I 9 Et quidem summa divisio de iure personarum haec est, quod homines aut liberi sunt aut servi.

¹⁵¹⁾ Dig. XV 1, 7, 4 In peculio autem res esse possunt omnes et mobiles et soli: vicarios quoque in peculium potest habere et vicariorum peculium.

¹⁵²⁾ Horat. Sat. II 7, 79 ... vicarius est, qui servo parer...

¹⁵³⁾ Epiktet. Ench. IV 1, 7 (podle Arriana) τῶν τρις πεπραμένων οὐδὲν διαφέρεις πρὸς τὸ μὴ καὶ αὐτὸς δοῦλος εἶναι.

¹⁵⁴⁾ Martial. II 18, 7 Esse sat est servum, iam nolo vicarius esse.